

Gamle barneleker, rim og regler

Vil de gå i glemmeboka?

Av Eva Tveter

Barn i våre dager bruker opptil seks timer foran en skjerm hver dag – det være seg TV, data eller en smarttelefon. Kanskje på tide å minnes hvordan vi i besteforelderalderen lekte i vår barndom? Dette er jo kulturhistorie som ikke bør glemmes!

I sine memoarer skriver Astrid Lindgren om sine barneår: «Vi lekte og lekte og lekte – det var et under at vi ikke lekte oss i hjel!» Her i bygda var det kanskje litt forskjell på om vi bodde på gård eller i villastrøk, men mange av våre leker og spill var nok ganske like.

Ny forskning viser at lek er svært viktig for hvordan vi blir som voksne – om vi utvikler oss til mennesker med fantasi, empati og løsningsorientering.

La oss starte med våre første rideturer på foreldres eller besteforeldres fang. Vi husker vel alle dette verset i litt forskjellige variasjoner. Slik lød det hos bestemor, Pauline, i Trømborg:

Ride, ride ranke til møllerens hus.

*Der var ingen hjemme uten lille kattepus,
og to små hunder som lå under benken
og gnagde på lenken.*

Den ene sa «Voff», den andre sa «Voff, Voff»

*Så kom vi til ei kone som slo oss under øret
og ba oss om å kjøre på det harde føret.*

*Og så kom vi til en laaang, laaang bakke,
og så velta vi!*

Slike skamler var det mange fedre som snekret til sine barn, med navn på ene siden og årstall på den andre. Denne er fra Trømborg. Foto: Eva Tveter

Fallet ned fra fanget måtte selvsagt gjentas om og om igjen under jubel og latter.

En annen fang- og klappelek, som fortsatt er i bruk, er denne:

*Bake kake søte
dyppe den i fløte,
først i fløte, så i vann,
så kommer det
en gammel mann
som vil kaka prikke
med ei lita gullstikke.
Husk ho opp i omnen
og dump ho ned i aska!*

Disse lekene var fine til å innøve spilletrykke og motorikk. Og mens ungen på fanget passet det bra å ta med seg regler for både tær og fingre:

«Titil, Totil, Tilleros,
Meggelfru og Storegubben hesten.»
og
«Tommeltott, Slikkepott, Langemann,
Gullebrand og Lille Petter Spillemann.»

Så var det reglen om alle guttene som het Per. Det var som oftest flere «Per'er» i nabolaget:

Hvem banker, sa Per Anker.
Det er min kone, sa Per Lone.
Hva vil hun, sa Per Lund.
Kjøre løk, sa Per Høk.
Hvor mange, sa Per Lange.
En, to, tre, fire, sa Per Lire.
Det er nok, sa Per Kokk.

Etter spebarnsalder var det tid for dokker og bamser og myke leker. Dokker har gjennom tidene hatt mange utforminger. De aller eldste så ut som voksne damer med porselenshoder og med så elegante klær at man ikke fikk lov å leke med dem. Etter hvert fikk vi babydokker av celluloid med babyklær, og om vi var heldige, ei dokkevogn med kalesje og sengetøy. Senere kom det enda mer avanserte eksemplarer som kunne snakke og skrike, og til og med tisse!

Dokkelek var forberedelse til senere omsorgsoppgaver. Vi husker vel Margrethe Munthes: «Å, jeg strever så med mine små du, jeg har tusen ting å tenke på, du!»

Gutter lekte ikke så mye med dokker (i alle fall ikke når andre så på), men gjerne med bamser og aller helst med biler og hester. Bamser ble ofte kalt for «Teddybjørner» etter den amerikanske presidenten Theodore Roosevelt.

Ellinger

Vi hadde en masse «ellinger» da vi var barn. Disse ble brukt til å sette opp rekkefølgen på deltagerne i leken, og til å forebygge konflikter. De vanligste «ellingene» var «Elle, melle, deg fortelle» og «Ole, Dole, Doff». Men vi brukte også denne:

Ellinga, vellinga Vatlandsguten,
slo til kjerringa midt på truten.
Det skal du ha ditt stygge troll,
fordi du ikke kunne telle til tolv!
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Vi har spurt flere 70- og 80-åringer fra Eidsberg om hva de lekte som barn. Vi er generasjonen som vokste opp uten barnehage, TV og smarttelefon. Ikke hadde vi trampoline i hagen og legoklosser heller. Men vi hadde rikelig adgang til skog og mark, gårdsbruk med dyr, og gater og løkker med få biler. Heldige oss!

Dette er Ragnhilds celluloiddokka, «Bibbi», fra 1940-årene med en liten symaskin, tankelåser og en sprellemann Foto: Eva Tvetter.

Fange- og gjemmeleker

Etter krabbealderen var det moro bare å løpe fort etter hverandre, falle og reise seg igjen. Så ble leken mer avansert. «Sisten» og «Du har'n» var lett å lære. Kunne vi telle til hundre ble det «Gjemsel» der alle unger i nabolaget kunne delta. «Den som ikke har gjemt seg nå, skal stå til han blir gammel og grå!», het det når «telleren» var kommet til hundre.

I «Cowboy og indianer», «Siste par ut» og i «Hauk og due» var det en fordel å være rapp på foten.

Hoppeleker

Det var nok jentene som var de flinkeste til å «hoppe paradiset». Det er faktisk en flere hundre år gammel lek. Vi i «Hegginstrøket» hadde «Flyver'n» som favoritt. Vi streket opp med kritt eller med en spiss stein på asfalt eller sand. Dette paradiset hadde enkle eller doble ruter med «gryter» i hver ende. Tråkket vi på strekene, eller feilet når vi kastet den flate steinen var det nestemanns tur.

«Hoppe tau» krevde både kondisjon og konsentrasjon. Vi hoppet framlengs og baklengs med eller uten kryssede armer. Med «slengtau» kunne flere hoppe samtidig, mens to og to slengte tauet. Strikkhopp kom først i 1950-årene, men ble da veldig fort populært.

Balleker

Her var det mange varianter. I «Slå-ball» hadde vi inne- og uteparti, og jenter og gutter lekte oftest sammen. Å bli «stukket» av en helgummiball kunne være skikkelig vondt. Fotball var en guttelek, men nå som jenter ikke lenger trenger være snille og stille, er det snart like vanlig med fotball blant jenter.

Sparing var en dyd som alle barn burde lære. Slik kunne sparebøssene se ut i 1890-årene. «Spar for kommende tider og nød. Morgensol skinner ei alltid rød», stod det malt i taket på Eidsberg Sparebank ved Heggin. Foto: Eva Tveter, som har arvet disse bøssene.

«Veggball» var nok mest for jentene. Vi jentene som gikk på Folkenborg skole hadde med oss baller i heklede nett, og i frikvarterene spilte vi veggball på murveggen bak skolebygningen. Ett av spillene het «Foldespillet», der vi brukte både foldede og flate hender. Et annet var «Skallespillet», der vi i tillegg brukte hode, bryst, kne og fot. Mistet vi ballen var det neste jente sin tur.

«Vippe/leppe pinne» var en lek for nabolagets unger. Her var det ute- og innelag og en pinne over to steiner som skulle sendes av gårde så langt som mulig med en litt større pinne. Dette kunne vi holde på med i timevis, og alt måtte være rettferdig med kast og målinger.

«Kaste på stikka» var særlig en vårlek. Da vi var barn, var det fortsatt fem-øringer til, de var passe store og tunge, og vinneren var den som fikk fem-øringen nærmest stikka. Da måtte man velge «kron» eller «mynt», riste alle myntene mellom hendene før man slapp dem ned på bakken. Premien var da de myntene som svarte til valget.

Da fem-oringene forsvant for ca. 50 år siden, måtte ungene finne andre kasteobjekter. Klinkekuler kunne være en erstatning.

Andre vår- og sommerleker var «å gå på stylvler» med høye og lave trinn. Ulovlige balansekunstner, som vi gjorde i smug, var å prøve oss på rekkverk langs veier og over broer. De mest spretne av oss hoppet bukk, to og to eller flere i rekker.

«Jo-jo» er en lek som kommer igjen år om annet. Noen av oss ble rene kunstnere og klarte å holde jo-joen i sving i flere minutter. Dessverre gikk det ikke alltid bra uten at det ble noen tannfrakturer.

Tryggere var det med hyssingleker. En lenke av hyssing og flinke fingre kunne få til flere artige konstruksjoner som «Kråkefot», «Kopp og skål» og «Fisken i garnet».

«Leke butikk» var en elsket bekjeftigelse både vår og sommer. All gammel tomemballasje kom da til nytte, og pengene lagde vi ved å legge tynt papir oppå mynter, særlig femøring

Dokkeservise fra 1890 (Porsgrund Porselen). Det var for «fint» til å lekes med før man hadde finmotorikken inne, derfor er det bevart intakt. Foto: Eva Tveter.

Vanlige spill fra 1940-årene. «Monopol» var veldig populært, likeledes «Domino» og «Ludo», men vi spilte også kortspill som «Svarteper» og «Gammel lomfru» Foto Eva Tveter.

og kronestykker, og gni på toppen med en fargestift. Etterpå klippet vi ut «pengene» med ei saks. Vi kunne også lage papirpenger ved å herme etter «Monopolpenger».

«Bro-bro-brille» var en populær lek både på skolen og hjemme. Da ble vi fanget i «den sorte gryte» og måtte velge mellom to alternativer, f. eks. epler eller pærer. Tilslutt ble det drakamp mellom rekkene bak de to barna som var bropillarer.

«Leke skole» var nok mest artig før vi ble «ordentlige» elever som sju-åringer. Da var det gromt både med papir og blyant og med tavler og kritt, til og med «griffel», om noen husker den. Mest moro var det å være lærer og la uskikkelige elever «sitte igjen».

Glansbilder var ettertraktet, særlig engler, blomster og fruktkurver. Hadde vi for mange av ett slag, kunne vi bytte med venner.

Nesten alle jentene hadde minnebøker. I dem tegnet vi med fargeblyanter, klistret glansbilder og satte inn små fotos av oss selv. Hvis vi

Eventyrbøkene til Asbjørnsen og Moe og «Gullivers reiser» var spennende lesning for TV-alderen. Konfirmasjonskløkkene i sølv er fra 1880-årene. Gutteurene, litt større enn jentenes, som skulle henge rundt halsen. Foto: Eva Tveter.

ikke klarte å dikte egne vers, brukte vi slike som: «Hvis du blir gammel og ingen vil ha deg, sett deg på taket og la kråka ta deg», eller «Gid lykken må gro som graset bak do».

Noen av guttene i nabolaget hadde «teknosett», og vi jentene fikk også være med på å konstruere kraner, stillaser og heisekraner. Fin øvelse for fremtidige byggmestere. Selvfølgelig hadde vi også noe krigsleketøy som tinnsoldater, lekepistoler og hjemmelagede geværer. Spretterter laget vi også, selv om vi ikke fikk lov å skyte på hverandre, men selvfølgelig gjorde vi det.

Spill og inneleker

I gebursdagsselskaper lekte vi ofte «Tampen brenner», «Flasketuten peker på» og «Ta den ring og la den vandre». «Blindebukk» var populært og var det god plass lekte vi «Tyven, tyven», særlig på juletreffester.

Av spill hadde vi som oftest mange. «Monopol» var vel det gjeveste, men da måtte man ha god tid. Det måtte man også ha med «Dam» og «Mølle». Litt fortere gikk det med «Ludo» og med

kortspill som «Svarteper» og «Gammel jomfru». Vanlig kortstokk med hjerter, ruter, spar og firklover var ikke alltid tillatt. Det var et «syndig» spill, akkurat som å plystre. «Nå lokker du på djevelen!», sa gamle Anette hvis jeg plystret i hennes nærvær.

Vi jenter lekte ofte med papirdokker. Ellen, som bodde i Hegginkrysset, var en kløpper til både å tegne dokkene og lage fine papirklær som ble festet med hemper. Dette kunne vi holde på med i timevis, for dokkene skulle jo ha en stor garderobe.

Dokkehus og dokkestuer

Dokkehus var det mange av oss som hadde som barn. Hadde man ikke en far med snekkertalent, gikk det godt an å lage et selv av kasser eller pappesker.

Dokker i Reidun Fiskeruds eie. Porselensdokka i senga er fra ca. 1890, 50 år eldre enn dokka til høyre. Foto: Eva Tveter.

Møbler til huset likeså. Men dokkestuer var ikke alltid for «Hvermansens» barn. Det var små bygninger under åpen himmel med inventar i barnestørrelse, og noen ganger var dokkestua en liten kopi av hovedhuset på gården. Noen av «Haakon»s lesere har kanskje lest den flotte publikasjonen om dokkestuer som Kari-Marte og Tor Harald Frøyset på Klokkergården har gitt ut.

Rolleleker

Vårt nabolag avgjorde i høy grad hva og hvordan vi lekte. Astrid, som bodde i nærheten av Trømborg kirke, forteller at kirkelige seremonier var spennende og innbød til rollelek.

Begravelser var triste og alvorlige opplevelser. Ikke desto mindre ble de en del av leken som foregikk i «Kjørkeholtet», området mellom kirka og «Mariakilden». Ungene i nabolaget var ofte og besøkte kirketjener og graver (han Johan Bråtan og han «Ole min»), når de gravde de nødvendige antall alen til en grav på kirkegården. Det var litt skummelt når gamle hodeskaller og bein kom frem i dagen, men det trigget fantasien.

Det var alltid en av guttene som var prest, en jenteprest var jo utenkelig den gang. «Presten» gikk i spissen for ledsagerne til en grav som ungene hadde ordnet på forhånd. Kista var ei kasse eller en pappeske, og den fikk litt tyngde med en stor stein, så guttene var «bærere». Jentene hadde bundet blomsterkranser som prydet kista, og jentene var også i flertall blant følget av hulkende gråtekoner. Graven ble behørig dekket med kranser og kors.

Bryllup var en lysteligere lek. Ungene

for det hendte jo at de lurte seg inn som tilskuere på galleriet og så på seremonien. Det var nøye at den som skulle være brud i leken var fint kledd, derfor var det ei av jentene som tok med ei blondegardin til brudeslør. Presten var selvfølgelig en gutt, og til leken hørte både kneling på alter og velsignelse av «presten».

En annen rollelek som jentene var opptatt av, forteller Astrid, var å leke «Fine Damer».

Krigsleker med fiende og «motstandsfolk» hørte med blant oss i Hegginstroket, som var så gamle under krigen at vi daglig opplevde tyske soldater syngende forbi i taktfast hanemarsj. En av lekekameratene med snekkerfar og høvelige trematerialer i vedskjulet var leverandør av geværer og pistoler.

Så var det utdeling av roller i henhold til hva foreldre hadde fortalt om fiende og allierte. «Fritt for å være engelskmann!» «Fritt for å være amerikaner!» «Ok, jeg kan være russer.» Tyskerrollen gikk på omgang, for ingen hadde lyst på den, men den var nødvendig for leken. Og under høye «pang, pang»-rop lekte vi krig til alle hadde vunnet og tapt flere ganger.

«Mysenrampen» og «Folkenborgrampen»

Tullemor forteller om disse to gjengene som jevnlig møttes til nappetak i stroket rundt «Kloppa» over Mysenelva. Her var det strid om hvem som var de «tøffeste» i slåssing, steinkasting, spydkast og «pil og bue». Oreholtet ved elva hadde fint buemateriale. Om vinteren stod de på ski i «Sagabakken» og hoppa i «Vestengbakken». Hopplengden ble

Her sitter Ole Vister som seks-sju-åring i sin bestefar Oles bil da den var ny. Søster Emilie har dokka si på fanget, mens tante Astrid fra Karmøy tar seg av Pus. Foto utlånt av Ole Vister.

«Zulunegrene» fra Slitu var også i stadig konflikt med «Mysenrampen». De møttes ved tredje bro fra Mysen stasjon! Det var nok ikke lov, men artig var det å legge femøringer på togskinna og se hvor flate de ble etter togpassering!

Hegginungene hadde også en del kontroverser med barske gjenger fra Høytorpjordet og fra Åslia (kalt Kongo!) Og vi lærte oss til ikke å være altfor hårsåre når jentene fra Mysen skole holdt seg for nesa når de møtte oss som gikk på Folkenborg skole med spydigheten: «Her lukter det fjøs!»

Idrettsleker

I forrige nummer av «Haakon» tok vi for oss lek og nyttige aktiviteter langs Mysenelva: Bading, stuping, padling,

skøyteløp, og matauk som krepsering, fising og mye mer. Og selvfølgelig gikk vi masse på ski vinterstid med furuski og bambusstaver, og med lærremmer rundt hælen på beksømstøvlene. Ikke bare gikk vi langrenn, men vi lagde også hopp i de bratteste bakkene. Og heldige var de som fikk rattkjelke. Oi, som vi suste ned Åsgårdbakken!

Etter krigen dro vi på hopprenn i Vardebakken og så på gamle stjerner som Thorleif Schjelderup, Thorbjørn Falkanger og Arnfinn Bergmann. Og ikke minst våre lokale storhoppere; Jappen Eriksen og Kjell Knarvik. Om sommeren var det skoleidrettsstevne på Folkenborg skole med konkurranser, og med anledning til å ta idrettsmerker.

Vi som bodde på landet syntes vi var de heldigste av alle barn, selv om vi ikke

alltid hadde lyst til å «hjelp til». Men det var morsomt å være med i onner, sette poteter, så grønnsaker og se plantene vokse. Såte og hesje høy var helt ok, særlig om man etterpå fikk komme på låven og hoppe i høyet.

Også vi som bodde i villastrøk drev med jordbruk og husdyrhold i mindre målestokk. Kaniner ble til gode søndagsmiddager og fine skinnjakker etter at vi hadde stelt dem godt i ukervis med løvetann og kløver, og henta strøsagflis i trillebår fra Susebakke Trævarefabrikk. Og hønene gikk ute hele sommeren og la egg med store og gule plommer. Eggedosis i glass med bær på toppen smakte godt sammen med «Barnetimen med onkel Lauritz» på lørdagskvelden.

Barhyttebygging var en yndlingslek, særlig i Kirkås før alle villaene kom. Smågran som stod i klynge fikk tak og tette vegger, sofaer til å hvile på og spisebord midt på «golvet». Dette var

lek i dagevis for «far og mor og barn». Og da ble vi alltid for sene til kveldsmaten hjemme.

I gamle Kirkås var det også fine klatretrær med og uten greiner. Det gjorde oss til akrobater sammen med stedegne ekorn. Og vi ble vant med både hoggorm og stålorm og visste å passe oss.

Lek med ville vekster

Allerede i Snorres sagafortellinger hører vi om kongssønner som lagde seg lekegårder og lekeflåter av tre- og plantemateriale, og vi var ikke gamle før vi oppdaget, eller lærte av våre foreldre, at grankongler kunne illudere kyr og furukongler være fine sauer. Hadde vi da noen steiner og trestykker, hadde vi materiale til det fineste fjøs. Dyrene kunne få bein av fyrstikker eller pinner, og de ble både luftet og fôret. Tenk at både kongler og «barkbåter» er anvendt som leker gjennom flere århundrer!

Ole Vister, Hærland, har sine snart 80 år gamle leker på bua. Bilen på trappa fikk han av bestefar, Ole Johannesen i 1939. Båten var batteridrevet og har kjørt mange turer på Moenstjernet. Den heter Skib o'hoi! Foto Eva Tveter.

Tyggegummi var mangelvare i vår barndom. Men i barken på grantrær kunne vi finne små harde gullklumper av kvaer som egnet seg bra som tyggegummi. Den ferske, seige kvaen som rant nedover stammen dugde ikke.

Seljefløyer lagde vi hver vår når det var sevjetid. Vi fant grener uten kvister, kappet av i rett lengde, skar ringer og hull i barken, som vi så løsnet forsiktig ved å banke med knivskaftet. Noen av oss ble eksperter på kunsten. «*Gutten en fløyte av selje skar og prøvde om tonen der inne var*», skriver Bjørnson i fortellingen om «Arne».

I sevjetiden tappet vi også bjerkesaft på små flasker. Den smakte godt, ble påstått å være sunn og er omtalt som en «gudedrikk».

Pil og bue brukte vi både til kappestrid og til å skyte på blink med. Buen kunne være av einer, selje eller hassel, og strengen ei snor av einerbast eller kanskje en strikk. Også andre vekster egnet seg som våpen, for eksempel blåserør av sløke, med rognebær og erter som kuler.

Lykketegn og spådommer

Fra gammelt av er kløverplanter tillagt magiske egenskaper. Fant vi en firkløver da vi var barn, la vi den i press og gjemte den i ei bok. I blant fant vi mutasjoner med seks, sju blader. Desto mer lykkebringende!

Når vi skulle spå hvor mange barn vi ville få, rev vi av stilken på et groblad og telte nervetrådene som stakk ut. Ellers var prestekragens blomst egnet til spådomslek. Vi plukket ett og ett blad for å få vite hva slags ektemann vi ville få som voksne: «*Prest, prost, enkemann, ungkar, fattigmann, stakkar*». Lurte vi på

om vi risikerte å bli skallet, blåste vi på en avblomstret løvetann og telte frøfnokkene som stod igjen.

Bærplukking

«*Hele væla er full av jordbær, berre jordbær*», skrev Alf Prøysen. Og vi fant strå og tredde dem på. Våre jordbærsteder var hemmelige, slik som de voksne ville ha sine moltemyrer for seg selv. Vi plukket masse ville bær da vi var barn, mest blåbær og tyttebær, reinplukket fangsten ved sinnrike rensemetoder og solgte til villige kjøpere. Ved Heggin hadde vi gode kjøpere blant «kællene» i Eidsberg Sparebank. Opptil ei krone literen for tyttebær var en god pris!

Var vi alltid snille i vår lek?

Stort sett var vi nok det (bortsett fra «rampegjengene»), og noen av oss angrer vel litt på epleslang, utidig banking på dører og narrepakker på veien med udelikat innhold.

Etter å ha snakket med slekt og venner om hva de husker om barndomslek er konklusjonen: *Oi, så moro vi hadde det, og så mange gode venner vi fikk for resten av livet!*

KLOKE ORD OM LEK

*Friedrich Schiller,
tysk poet, død i 1805:
«Bare når mennesket leker,
er det helt menneske!»*

*André Bjerke,
vår egen eminente ordkunstner:
«Mister du evnen til å leke,
da mister du livet!»*

– SÅ FORTSETT Å LEKE, FOLKENS!